

A PARASZTÉLETFORMA CSŐDJE

— GYOMA —

A FALUKUTATÁS keserves útján az ember egyszeresek hazaér.

Nem szándékosan, — mert valahogy fél saját faluja problémáival szembenézni — hanem akaratlanul: egyéni sorsa, vágyai, egész emberi élete abban a közösségben talál feloldást, amelyből vétetett s amely, bárhova kerüljön is, nem engedi, örökké fogva tartja és egyszer vallomásra készíti. Mert ha csukott szemmel jár is falujában, észre kell vennie a bajokat, eléje ágaskodnak a problémák és kérdően tekintenek feléje az arcok; hiszen finom idegszálak fűzik életéhez, küzdelmeihez, ezernyi bajához-gondjához és lassan kiformálódik a szülőföld képe. Eleinte ugyan nem akarja tudomásul venni, hogy már átszűrte magán a kis társadalmat kétségeivel és reményeivel együtt, próbálja is tagadni, hogy már mindennel tisztában van, a megírásához is legfeljebb csak erőt gyűjt és minden alkalmat megragad, hogy elhalássza, de egyszer váratlanul és könyörtelenül rácsap az idő: most már nem menekülhetsz; a nemezis utóíért és vallanod kell!

Így voltam én mindig Gyoméval. Ez a tiszántúli nagyközség ugyan nem tekinthető szorosabb értelemben vett hazámnak, mert egy dunántúli uradalomban születtem, ahová apám került el innen az Alföldről: de ide köt származásom, széles parasztkonságom és küzdelmes ifjúságom legtöbb emléke. Itt szélesedett ki a dunántúli uradalom reménytelenül zárt világa az alföldi társadalom végtelen méreteire és itt eszméltem rá, hogy mit is jelent parasztnak lenni ebben az országban. Közvetlen környezetem emlékeztetett időnkint, — ha a társadalmi hierarchia néhány fokozatát már áthágva elfelejtettem — hogy hova is tartozom és minden esetben velem szemben is érvényesítette a parasztéletforma rideg törvényeit. Sokszor — amikor együtt volt a nagy család, s balladaszerű vallomások hangzottak el a parasztélet kibírhatalanságáról és a menekülés gondolatáról — kimondották a legnagyobb igazságot: nekünk és a földnek mindent el kell bírni. Ilyenkor múlt és jövő találkozott és én büszkén gondoltam arra, hogy közibük tartozom. S mégsem mertem eddig vállalni sorsuk megírását: mindjárt félszeg lettem, vagy elfogult, amint tollat vettem a kezembe, olyan közelről érzem lélekzésüket. Az elmúlt nyáron azonban utólért a „falukutató nemezis“ és vallomásra kényszerített. Ennek az alföldi társadalomnak az életében ugyanis olyan mélyreható változások vannak folyamatban, amelyek már a parasztéletforma csődjét jelentik és hatásuk ma még szinte kiszámíthatatlan.

GYOMA múltja szervesen illeszkedik bele az Alföld történetébe és mindenben követi annak végzetes alakulását. A török háborúk előtt a jelenlegi negyvenezerholdas határ, kívülre még három község: Ege, Póhalom és Nyárszeg birtokában volt. A török seregek, de különösen a tatár segédcapatok a XVII. század második felében teljesen elpusztították ezt a hajdan virágzó területet és lakosai 1685-ben valamennyien elmenekültek. Amikor a kincstári tiszttartó a század végén, 1698-ban bejárta Békés megyét, Gyomán csak 20 házhely nyomát számolhatta meg. A helyzet valamelyes javulásával azonban elfutott lakosai közül néhányan visszatértek és megülték a régi faluhelyet. Az épen maradt templom csábította őket: a másik három község ellenben véglegesen elpusztult. De a visszatért gyomai jobbágyok sem maradhattak sokáig békében, mert 1703-ban a rácok támadtak rájuk, akik a Rákóczi-felkelést használták fel rablásra és fosztogatásra s ismét menekülniök kellett. 1708-ban újból visszajöttek, de a következő évben megint eltűntek és Gyoma 1709-től 1718-ig lakatlanul állott.

Régi lakosai a sok zaklatás és üldözés közben teljesen szétszóródtak és 1718-ban, amikor elkezdődött Gyoma újabbkori élete, csak egy ember jött vissza: a többiek evangélikus és református vallású jobbágy-szökevények voltak, akik itt reméltek békét és menedéket találni üldözőik elől. Ezek a szerencsétlen futóparasztok huszonhét földbeásott veremben laktak, s olyan szegények voltak, hogy istentiszteleteiket is csak egy nádból font és sárral betapasztott viskóban — a kőtemplom közben szintén elpusztult — tarthatták meg. Ilyen állapotban kapta Harruckern János császári és királyi hadiélélmzési főigazgató már az első adománylevélben, amelyet 1723 május 23-án állítottak ki számára. Az új földesúr rögtön nagy kedvezményeket biztosított a minden pillanatban szökésre kész jobbágyoknak és azok — maradtak, így lett Gyoma újra földesúri község és sorsának alakulása jó egy százzal kereszttől földesurairól akaratától függött.

Harruckern János báró (1729-től) — közigazdasági tudással és érzékkel megáldott ember lévén — nagyon jól tudta, hogy ez a sivattagga vadult terület csak kitartó és szorgalmas munkával hozható helyre, ezért jobbágyait megbecsülte. Azok nem is panaszkodhattak ellene és mégis 1735-ben egész Békés lángba borult: a megye akkori tizenkilenc községe közül tizennégy, közöttük Gyoma, csatlakozott a Péro-féle lázadáshoz. Hogy mi készítette az alig megtelepedett parasztságot fegyverfogásra, az eléggé homályos. Szociális helyzetük aligha, mert az javulóban volt, hiszen Harruckern mindenben segítette és támogatta őket. Vezérük, Szegedinác Péter — történelmi és népi néven Péro, a jegyzőkönyv tanúsága szerint — „Pécska, Maros mellett lévő helységbeli rác kapitány“ valami misztikus megbízatást emlegetve szervezte az embereket, s magát és seregét „kuruc“-nak hirdette, ami azonban nem akadályozta meg abban, hogy a mezőtúri vásárra siető kereskedőket ki ne fossza. Alvezérei, Vértesi Mihály, Sebestyén János, Papp Gáspár és Matula Pál azzal hiteltették a parasztságot, hogy Rákóczi számára toborozzák a népet és az egész rácság Péroval az élén a magyarok mellett fog harcolni, ezért a rácokat ne bántsák; ellenben az urakat, kereskedőket, örményeket és a németeket

nyugodtan irthatják. Természetesen ezt is — mint minden parasztforradalmat — leverték és a Gyoméról hadba állt kilenc jobbágyból csak négy tért vissza: a többi meghalt a nagy Fejedelem iránti kései hűségének, habár primitív és félrevezetett, de kétségtelenül jóhiszemű dokumentálásáért...

Sokkal több áldozatot követelt az 1739. évi nagy pestisjárvány, amelyből majdnem megint forradalom lett, de Harruckern báró tapintatos fellépése megakadályozta: Gyomén 485-én haltak meg benne. Mindamellett a lakosság annyira szaporodott, hogy az eredeti határ szűknek bizonyult és lassan megszállották a szomszédos, elpusztult községek területét. Ebben a nagy telepítő halála után fia, Harruckern Ferenc báró is támogatta őket. Lényegesebb változás Harruckern Ferenc halála után következett el. Az örökösök ugyanis megegyeztek 1776-ban Mária Terézia előtt olyképpen, hogy a fiatal báró özvegyének, Dirring Antóniának 25.000 forint évjáradékot biztosítanak, az egész Békés megyére kiterjedő nagy uradalmat pedig felosztják maguk között: az összeírások elkészültéig, legfeljebb 3 évig, azonban közösen gazdálkodnak. A három évből huszonkettő lett, mert csak 1798-ban történt meg Bécsben az osztozkodás: a nagy uradalmat öt részre — rátára — osztották. Gyoma a szarvasi rátához került, amelyet Harruckern Mária Annának, férjzett gróf Stockhammer Ferencné gyermekei: Ferenc, Ignác, Antónia (gróf Bolza Pétemé) és Rozália (báró Schröfl Ignácé) kaptak meg.

1806-ban már Stockhammer Ferenc fiáé, Ferdinándé Gyoma, akinek vagyonát 1829-ben zárlat alá vették, de amint 1836-ban felszabadult, haszonbérbe, majd 1839-ben örökáron eladta Szitányi Ullmann Franciskának, Wodiáner Móric pesti nagykereskedő nejének. Stockhammer gróf annak idején kastélyt és uradalmi házakat építtetett Gyomán, amikor pedig Ullmann Franciska fia, báró Wodiáner Sámuel 1836-ban véglegesen leköltözött a birtokra, a községet uradalmi központtá fejlesztette és ezzel megkezdődött Gyoma új élete a nagybirtok tövében.

A földesúri gazdaság az Alföld újrászervezése korában már nem az a patriarchális szervezet, mint volt a török háborúk előtt. A korai kapitalizmus a jobbágy robotmunkáját nem sokra értékelte és szívesebben dolgozott bérmunkásokkal. Harruckern János és Ferenc Békés-megyét ilyen értelemben igyekeztek berendezni és a jobbágyoktól lehetőleg kevés természetbeni, de annál több pénzbeli szolgáltatást követeltek. Szigorúan elválasztották allódiális földjeiket a jobbágyok telkeitől és a robotot csak extenzívebb jellegű munkáknál használták fel. Ebben az új szervezetben tehát a jobbágy már majdnem birtokosa földjének: földesúrhoz laza kapcsolat, bizonyos összegben megállapított úrbéresi teher és a közös legelő-érdek fűzte. Ez utóbbi volt a legfontosabb, mert a szántóföldi gazdálkodás nehezen terjedt: az állattenyésztésnek sokkal nagyobb jelentősége volt. A mocsaras, gázos síkság mindenben annak kedvezett.

Gyoma első telepesei a határból annyit foglaltak maguknak, amennyivel meg tudtak birkózni. Az urbáriális összeírások a jobbágytelket — sessiót — 34 hold szántóból és 22 hold kaszálóból állónak tüntetik fel,

amihez természetesen még legeltetési jog is járult. A nagy osztást megelőző összeírás szerint a gyomai határból 1788-ban szántóföldnek 14.0009 legelőnek 14.560 hold volt használható: a nádas és a mocsár 6328 holdat foglalt el. Nagyon valószínű, hogy a szántónak feltüntetett 14.000 hold a kaszálót is magában foglalta, mert a lakosság bajosan művelhetett meg ennyi földet, még az allódiomot is beleértve: erre csak később, a Wodiáner bárók korában került sor.

A jobbágytársadalomban a birtokos elemek mellett, nincstelének — zsellérek — is nagy számban éltek, akiknek helyzete sokáig nem volt problematikus. A gyomai társadalom ugyan sohasem tudott annyira közösség lenni, mint a fölötte elterülő Nagykunság vagy Hajdúság, de a zsellérek helyzete a földesúri gazdaság új keretein belül szintén rendeződött: a legeltetési jog fontos anyagi bázisnak bizonyult és a közösen vállalt sors hatalmas összetartó erő volt. A XVIII. században a szociális kérdés még nem választotta el az egyes rétegeket; a társadalmi differenciálódás csak a feudális keretek szétbomlásakor ölt veszedelmesebb méreteket. Jobbágyok, zsellérek, cselédek és szabadbérmunkások egyelőre megegyeztek abban, hogy rengeteget dolgoztak és semmi kedvük nem volt a zsörtölődésre. Az átalakulóban lévő mezőgazdasági termelést még az akkori idők értelmezésében sem racionalizálták, mint ezt a kútfők olvasásakor láthatjuk. Palugyay Imre császári és királyi tanácsos, s tudós társasági levelező tag „Magyarország legújabb leírása“ című nagy, a múlt század közepén megjelent munkájában a Gyoma-környéki népet jellemezve az alábbi megdöbbenő sorokat írja: „... a mezei munkában túlságosan része van, s főleg nyárszokon, takarás és nyomtatás idején baromhoz való túlterheléssel öli magát, s oly helyeken, hol a tanyák nyomtató és lerakó helyek, s a kaszálók és szántóföldek pedig mértföldekre vannak, hordás idején egy pár hétig éjjel sem ismeri máskép a lefekvést, mintha felváltva egyszer egyik, másszor másik a ki- és bejövétel alatt az üres vagy terhelt szekéren nyugalmat aluszik; — egyébként éjjel-nappal munkában van barom és ember, az evés és etetés is csak úgy, mint mondani szokták, futtában történik. De oly helyeken is, hol a tanyák a szántóföldekkel együtt vannak, nemcsak nappal, hanem főleg holdas éjjeleken is forr a munka: a kévekötés, keresztrakás, vontatás, szénahordás, s szerencse, ha három-négy óra jut a huszonnégy órából csendes álomra, főleg a cselédnek, kinek kasza és villaroncsolta tagjai azalatt sem pihenhetnek, örködni kelvén a vontatómarhákra, nehogy kárba menjenek, vagy valami kőszabetyár Tisza vizet ne itasson meg reggelre a nyomtatólóval.“

Ebben az elmaradt munkarendszerben a társadalmi és szociális differenciák a közösségen belül nem éleződhettek ki: a lakosság örült, hogy élhetett és megpróbált belenyugodni sorsába. Változás csak akkor jött, amikor problémáik elkülönültek és mindegyik társadalmi rétegnek más és más magatartást diktáltak érdekei. Mire a reformidők hangulata szétáradt az országban, már szemben álltak egymással és soha többé azután nem lehetett összeegyeztetni érdekeiket. A teljes jobbágy birtokának örökös ura akart lenni, a zsellér szintén földhöz szeretett volna jutni, de az akkori gazdasági és társadalmi berendez-

kedés ezt lehetetlenné tette. Ezen a ponton váltak el útjaik és súlyosan robbant ki az érdekelletét, mindjárt a legelőelkülönítések alkalmával. 1832-ben, amikor Gyomán — Békés megyében először — elkülönítették a földesúri legelőtől a közbirtokosság legelőjét, zavargásokra került a sor: a jegyző és a bíró belebukott az ügybe és olyan nagy per keletkezett belőle, hogy annak végét a Tekintetes Vármegye már meg sem érthette.

A negyvennyolcas időket megelőzően az egész Alföld lázongott; mindenütt a legelőelkülönítések tüzelték fel a lakosságot. A földesúri gazdasági rendszerben a legelő közös volt, ami az úrbéresi szolgáltatások ellenében jobbágnak és zsellérnek egyformán kijárt. Most a zsellérek remek történelmi ösztönrel megéreztek, hogy a magántulajdon bevezetése évszázadokra dönti el sorsukat és ők is részesedni akartak belőle. Nagy marakodás kezdődött: zsellérek, jobbágyok, földesurak harcoltak egymással, hogy minél többet megmenthessenek, vagy megszerezhessenek. A gyomai zendülés után 1834-ben Békésen; 1835-ben Szarvason; 1837-ben és 1840-ben Orosházán, Endrődön, Füzesgyarmaton és Öcsődön; 1845-ben ismét Békésen; 1847-ben pedig már az egész megyében forrongott a nép, jelezve, hogy a földesúri gazdasági rendszer végnapjait éli.

EZERNYOLCSÁZNEGYVENNYOLC voltaképpen csak egy történelmi folyamatot szentesített: a birtokmegváltást és jobbágyfelszabadítást Békés megyében elvégezte az idő. Egész egyszerűen a jobbágy megkapta egész-, fél-, vagy negyed-telkét: a zsellérek nem kaptak semmit, Palugyay Imre már említett munkájában a gyomai birtokmegoszlást a következőkben tünteti föl: A lakosság birtokában 252 egész és kétnyolcad jobbágytelek volt összesen; telkek szerint 34 hold szántóval, 22 hold kaszálóval és az 1832-ben elkülönített 7106 hold legelő. Ebből a legelőből 1850-ben — per útján — a házas zselléreknek 2890 holdat kihalasítottak. Ezek a számok a 48-as reformok végeredményét is jelentik. A birtokossá előlépett jobbágyok kis része, számszerint 18, egy sessionál nagyobb földdel bírt; 31 volt az egy sessionál; 69 a háromnegyedtelkes; 183 a féltelkes; 196 a negyedtelkes gazda; a többi 16 ennél is kisebb földet mondhatott csak a magáénak. 570 keresztény és két zsidó zsellér pedig egyáltalán nem kapott földet. Ily helytelen birtokmegváltás osztotta ketté a gyomai társadalmat és határozta meg útját a továbbiakban.

A saját földjén gazdálkodó és többé senkitől nem függő birtokosrétegen belül a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveire éles elkülönülés ment végbe. Az ügyesebb gazdák lassan felvásárolták az eladó birtokokat: a Wodiáner-uradalom is szétesett és abból is nagy területeket szereztek meg maguknak, úgyhogy a század végére kialakult a nagy-paraszti réteg, amelynek érdekei pontosan megegyeztek a nagybirtokoséval. Negyvennyolc után sokáig a gazdák munkaközösségei alkották az új helyzetnek megfelelő munkarendszert. A szomszédos tanyák parasztjai összejárak dolgozni: közösen végezték az aratást, cséplést, szénakaszálást, kukoricatörést és általában azokat a munkákat, amelyek meghaladták az egyes gazda erejét. Ezek a kollektív munkaközösségek

a századfordulóig fennállottak. Szétesésüket a nagyparasztság kiválása idézte elő. A 100—200 holdas gazdák többé nem álltak be a 10—15 holdasokkal egy sorba dolgozni: meggazdagodásuk így hamarosan felborította az új munkarendszert, ők a nagybirtokon kialakult munkástartást vezették be és mivel még emlékeztek a „régii jó idők“ munkateljesítményeire; a kora hajnaltól késő estig, sokszor az éjszakákba is belenyúló munkanapokra, amelyeket ők is végig dolgoztak: alkalmazottaiktól minden emberi és szociális szempontra való tekintet nélkül ugyanazt a munkateljesítményt követelték meg.

A nagybirtokon és a nagyparasztnál dolgozó munkás tehát nem ismerte a szabályozott munkaidőt: dolgoznia kellett, vagy éhen halt. A kisparasztság soraiból pedig állandóan kapott utánpótlást ez az egyre szélesedő társadalmi osztály és könnyen érthető, hogy az éppen akkor meginduló agrárszocialista szervezkedés Gyomán is talajra talált és elsősorban ennek az embertelen munkarendszernek a megszüntetését tűzte ki céljául. Az agrárproletariátus önálló társadalmi osztály lett, a szakadék egyre mélyült, s mindezek az egész társadalom bomlását indították meg. Mert a parasztság életformája itt indult bomlásnak. A földesúri gazdasági rendszeren belül vagy a kollektív munkaközösségek idején még közös törvények határozták meg az élet rendjét: amint egyesek kiváltak és mentesítették magukat a fizikai munka alól, más irányt vett érdeklődésük és akarva-akaratlanul az intelligencia felé sodródtak. A gyomai úgynevezett művelt középosztály a gyarmati életnek megfelelően rendezkedett be. Kényelmessé varázsolta környezetét; tenispályákkal, stranddal, vadásztársaságok alakításával, stb. próbálta elviselhetőbbé tenni az alföldi sivatagi életet: a parasztsággal nem sokat törődött. Ha egyesek érintkeztek is a néppel, azt hivatali kötelességük írta elő vagy egyéni karrierjük tette szükségessé. Feljűk csak a gazdag parasztság tudott tért nyerni és a második generációval soraikba férközni. Jegyző, orvos, pap, ügyvéd, stb. került ki a parasztságból, aki vékony szálakkal fűzte össze a két társadalmi osztály életét. De mivel a gyomai intelligencia sem volt egységes, hanem legalább három vagy négy rétegre szakadva játszotta kisdud játékait és a soraiba kerülő új elemeket rögtön felszívta: a gazdagabb parasztságnak egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy külsőségekben utánozta az „úri“ életet és készütségben várta az első kedvező alkalmat a betörésre.

Az alsó társadalmi rétegek életformája, a szabad bér munka sohasem kellően értékelt anyagi bázisán szintén csak külsőségek tekintetében változott az időnek megfelelő módon. Odáig sohasem tudott eljutni az agrárproletariátus, hogy belső társadalmi és szociális megerősődéssel fejlődő, határozott és céltudatos életformát alakítson ki. A szociális bizonytalanság útvesztőjében a teljes lezűllés és a pillanatnyi fölemelkedés kétségei között tévelygett; készen mindenkor arra, hogy bármilyen irányzat vagy mozgalom mögé felsorakozzon, amely valamelyes javulást ígér helyzetében vagy változást sorsában.

A HÁBORÚ UTÁN Gyoma már nagyközség. A társadalom felépítésében a parasztság mellett jelentős mértékben vesznek részt az értelmiségi és az ipar-kereskedelem-forgalom foglalkozási főcsoportba tar-

tozó lakosok is. Az 1930. évi népszámlálás 12.244 lelket említ; közülük csak 7663 tartozik az Őstermelőkhöz: a többi a nem-agrár foglalkozásúak nagy csoportját alkotja. A társadalom most már ténylegesen osztályokra tagozódik. A határban néhány nagybirtokos és közép-birtokos rezidenciája áll, majorjaikból azonban Gyoma felé nincsenek társadalmi kapcsolataik: Budapest vonzásában élnek. A gyomai társadalom felső rétegét így a közigazgatás és a szabadfoglalkozású intellektüelek adják. Ha őszintén vizsgáljuk ennek a rétegnek az életét, akkor könyörtelenül meg kell állapítanunk, hogy nem tartoznak a gyomai közösséghez. Fölötte és belőle élnek: más közülük nincs egymáshoz, annak ellenére, hogy a nagyparasztság folytatja a hozzájuk való igazodást. Ha az ember vasárnap végigmegy a községen, a férfiak félig paraszti, félig úri, csizmás viseletén kívül más nem emlékezteti arra, hogy paraszttársadalomban van, mert az asszonyok, de még inkább a leányok a legújabb divat szerint öltözködnek és még a legszegényebbek is a karton-viselet élénk színeivel pompáznak a délutáni vagy az esti korzón, a mozi előtt. A parasztságot kifelé már semmiféle különbözteti meg a várostól: befelé azonban sokkal tragikusabb a helyzet. Életformája, amely most van összeomlóban, nem cserélhető fel semmilyen más életformával. A középosztály nem nyújthat segélykezet, mert befelé az ő élete is színtelen, sivár és belefullad a reprezentálás, az örökös orientálódás és a hatalomnak megfelelő magatartás kátyújába. Szerepe ma csak arra a kétes értékű vállalkozásra szorítkozik, hogy közvetíti a parasztság felé a város folyton alakuló és számukra ma még elérhetetlennek látszó „mondén“ életét.

Máshonnan pedig nem várhatnak biztatást, ezért a parasztság arca befelé aggódó és várakozó. Megdöbbenő az a szakadék, amely generációk között tátong. A nagyszülők még résztvettek a kollektív munkákban, az unokák már polgári iskolába járnak, vasárnap angol-szabású öltönybe vagy kosztümbe öltöznek és minél távolabb szeretnének kerülni a paraszti élettől. Menekülnek, de riadtan veszik észre, ha átlépték a szülői ház küszöbét, hogy légüres térbe kerültek. Útálják a földművelést és inkább ingyen, vagy havi 30—40 pengőért dolgoznak a község házában, mint szellemi szükségmunkások, hogy urak legyenek, vagy legalábbis annak látszassanak. A leányok a háztartástól, a konyhától, a baromfiudvartól jobban irtóznak, mint a kishivatalnoki élet sivár szegénységétől. Valamennyien „úri“ embert akarnak férjül: a parasztleányt megvetik, lenézik. Gyomán egy nyugdíjképes vasúti segédtisztnek nagyobbak az esélyei, mint egy 100 holdas paraszdegénynek, aki csizmában jár és történetesen megmarad a földje mellett. A nyugdíj a parasztléte beteljesülése. A 30-as népszámlálás 645 nyugdíjasról tud, akik külön kaszinót alapítottak és a parasztek szemében a legtökéletesebb és a legboldogabb embertípust jelentik. Féktelenül gyűlölik őket és mondják, hogy elsején a postahivatalban nem lehet semmit elintézni, mert a nyugdíjasok sorfala elállja az utat, amint várják havi járandóságuk kiutalását. Tehetetlen dühükben átkozódnak és — utánozzák őket. Gyomán a „nyugdíjas“ paraszt ma már fogalom. Életerős, munkaképes emberek kiadják bérbe a földjeiket és kaszinóznak. Az 1935. évi birtokösszeírás szerint 1.179 birtok, főleg

a 10—100 holdas kategóriákból, 12.294 hold terjedelemben bérbé van adva. A nyugdíjas paraszt nem dolgozik, kiül a háza elé vagy elmegy a gazdakörbe és politizál. A mezőgazdasági termelés pedig óriási károkat szenved. Bérlojének, aki rendszerint feltörekvő nincstelen és aki szeretne intenzíven gazdálkodni, hogy minél többet ki tudjon hozni a földből, búza- és kukoricatermelést ír elő, mert azt könnyen piacra viheti és eladhatja, de a takarmánnyal és általában azokkal a növényekkel, amelyek csak közvetve, állatok tartásával értékesíthetők, nem tudna mit csinálni. Parasztkonzervativizmusa akadályozza a fejlődést, éppen úgy, mint a még gazdálkodó kisbirtokos tudatlansága, aki messze elmaradva a kor színvonalán álló mezőgazdasági termelés követelményeitől, feudális munkástartással és az anyagi leromlás állandóan kísértő rémével viaskodik. Szorult helyzetét a szomszédos Endrőd község használja ki és sorra veszi bérbé vagy vásárolja meg a gyomai határnak feléje eső tanyáit. A kényelmes, polgárisodó parasztság már régóta az egyke híve és a rendkívül szapora Endrőd készül teljesen kiszorítani őket földjeikből.

Ezzel a bomló paraszti közösséggel vívja harcát az agrárproletariátus. (A 7663 östermelőből 1732 a mezőgazdasági munkás és 959 a gazdasági cseléd. Természetesen mindig a családtagokkal együtt értendők a társadalmi tagozódásra vonatkozó számok.) Benne tudatosul, hogy a jelenlegi munkarendszer nem méltó az emberhez és fenntartása ma már anakronizmusként hat Európában. Az első meglepetés a tavaszi cselédfogadásoknál érte a gazdákat. A legnagyobb áldozatok árán sem tudtak cselédet szerezni. Gyoma már régóta nem képes saját maga fedezni cselédszükségletét: a birtokosok jórészt Endrődről szerződtetik a béreseket. Az elmúlt tavaszon is vagy negyven gazda átment Endrődre, de eredménytelenül tért vissza. Sem Gyomán, sem a környéken nem áll be cselédnek a zsellérek ivadéka, mert szabad bér munkás akar lenni. Hogy mi váltotta ki az agrárproletariátusból ezt a merész és radikális állásfoglalást, az egész világosan megállapítható. Az agrártársadalomban ez a legérdeklődőbb elem: mindent elolvas, ami a kezébe kerül. Így a nagy port felvert falukutató munkák is eljutottak hozzá s a téli hónapok alatt, a munkáskörökben egy ember olvasta a „Viharsarok“, vagy „A néma forradalom“ című könyveket, a többi hallgatta és — a maga részéről levonta a konzekvenciákat. Ugyanilyen hatással volt rájuk a németországi munkásexport is. Eddig azt hitték, hogy a kora hajnaltól késő estig tartó 16—18 órás munkanapok és az 1 pengős napszám, vagy a szűkre szabott konvenció természetes valami: a falukutatók könyvei és a németországi 10 órás munkanapok és 5 pengős napszámok azonban meggyőzték őket arról, hogy másként is lehet.

Hatásában az előbbi kettő mögött semmiben sem marad el az ipari munkások szociális védelme és — talán furcsán hangzik, de így van — a mozi szerepe. Gyomán a Kner-nyomda, néhány malom és a legtöbb kisiparos szabályozott munkaidővel dolgozik. Előfordul például, hogy ugyanabból a családból az egyik fiú hajnali 3 órakor kel és este 8 óráig robotol valamelyik tanyán vagy nagybirtokon; a másik pedig csak reggel 7 órára megy a műhelybe és délután 3—4

órákor már szabad s azt tehet idejével, amit akar. Itt a szabad és szabályozott bér munka összeütközésbe került a feudális munkarendszerrel és diadalmaskodott felette. Rokonságomban van egy 60 holdas gazda, aki malomtulajdonos is egyúttal és akinek öt fia közül egyik sem akar paraszt lenni, mert éjjel-nappal a gazdaság rendelkezésére kellene állniok: valamennyien ipart választottak. A legnagyobb például a malomban dolgozik és a 8 órás munkanap egyik legnagyobb propagálója. A gazdasági cseléd szemében a szabad bér munka jelenti az emberi élet előfeltételét. A tanyán vagy a majorban örökös és reménytelen szolgálatban telnek napjai, még vasárnapja sincs; ettől a munkarendszertől akar szabadulni. S hiába minden erőlködés: öt többé nem lehet a mai agrármunkarendszer keretében visszatartani.

A tudatosítás egyik legfőbb tényezője a mozi is. Olesó, alig 20—30 filléres helyáiraival vonzza a „Párizs“, „London“, „Bánóinkért“, stb. pokolian gúnyos, de találó elnevezésű munkáskülvárosok népét, mely azzal menti a szombat- vagy vasárnapesti, egy napi keresetet is fölemészítő családi mozilátogatást, hogy azalatt nem égeti a lámpát és nem fogy a petróleum. A mozi vásznán keresztül azután kiszélesedik előttük a szűk gyomai perspektíva az egész világ méreteire és többet nincsenek titkok. Eddig csak az orvosi rendelőig vagy az ügyvédi irodáig jutottak el az „urak“ világában, most mindent látnak. Feltárul a zárt világ: ott áll előttük kiszolgáltatva az úriember és az úri társadalom, hogy kendőzetlen vágyaival, érzéseivel, bűneivel és gyarlóságaival felborítsa a róla alkotott eddigi véleményt. Meghökkenve figyelik, hogy azok is olyan emberek, mint ők; ugyanúgy élnek, szeretnek, gyűlölnék vagy vétkeznek, s vége a tekintélytisztelőnek. A társadalmi drámák így a társadalmat destruálják: a gengszter-filmek viszont az izgalmat, a forradalmi hajlandóságot táplálják. A mozi rideg üzleti számításal és minden művészi szempont mellőzésével arra törekszik, hogy játszó napokon tele legyen a nagyterem és — szállítja a narkotikumot. A plakátok élén már messziről hangosan kiabál a szenzációt jelentő felhívás: „Kalandorest“ és hogy biztosabb legyen a hatás, alatta magyarázatként: „Izgalmak műsora“. A műveletlen, soha komoly kultúráról és művészi szempontokról felvilágosítást nem kapó — kitől és honnan is kapott volna? — proletariátus várakozással néz a vasárnapi mozilátogatás elé és amikor helyet foglal a nézőtéren, hangosan ad kifejezést helyeslésének például akkor, ha Jacknek történetesen sikerül New-York rengetegében a rendőrök elől meglépnie, de lábdobogással és fütyüléssel fejezi ki rosszaságát, ha a rendőrség lelövi vagy elfogja az amerikai banditát. Komoly művész-film ritkán jut el Gyomára; az intelligenciának szánt — mert azokat is ki kell elégíteni — magyar filmekben pedig boldogan, minden gondjától megfélekedve röhög az agrárproletariátus is, sőt még a parasztság is, és utána felvillanyozva megy haza: a mozi ismét gondoskodott életformájának züllesztéséről.

A BŰN ÉS BŰNHÖDÉS biblikusán mély és örökérvényű törvénye teljesedett be a gyomai paraszttársadalom felett. Soha nem próbált sorsán olyan értelemben változtatni, hogy a politikai harcok mellett

gazdasági, szociális, társadalmi és kulturális vonatkozásban is emelkedjék: a hatalmon lévők pedig maguktól nem siettek támogatására. Néhány „lázadó“ paraszt kísérleteitől eltekintve — aki ember akart lenni az embertelenségben — az egész társadalom feltartóztathatatlanul sodródik a teljes elproletarizálódás felé. És ebben a parasztság sem kivétel. Polgáriasodás helyett ők is proletarizálódnak, mert hiába mentesíti őket anyagi függetlenségük a fizikai lét gondjaitól, üres, sivár és reménytelen sors vár rájuk. Benső riadalmukat néha egy-egy őszinte vallomás elárulja. Közbirtokossági üléseken, gazdakörökben, vasárnap délelőtti publikációknál mind többet hallani tömör véleményüket a helyzetről: „Tavasza óta megváltozott a világ.“ Kifelé a cselédek magatartását értik ez alatt; befelé azonban nagyon jól tudják, hogy az ő világuk is megváltozott. Néha szinte megdöbbentő világossággal mutatnak rá a mulasztásokra: „Motorizálni kellett volna a termelést és rendezni a gép és az ember viszonyát a mezőgazdaságban is, főleg pedig egészen másként kellett volna berendezni életünket“.

„Tavasza óta megváltozott a világ.“ — Igen: cselédet nem kapni többé, csak szabad bérmunkást. Évszázados probléma ért el ezzel a végső kifejtéshez. Most is diadalmaskodott a régi igazság: az élet nem tűri a rendellenes folyamatokat, közbelép, ha már veszélyben az egyetemesség elve. Később volna most azon keseregni, hogy miért nem 50—100 évvel ezelőtt jelentkezett a válság, hogy azóta rendbehozhattuk volna a mezőgazdasági munkáskérdést. A válság jelentkezett, csak nem vette észre senki. Ha az ember most utólag végigkíséri útján az agrárproletariátust, rengeteg kísérletet lát éppen az ő részükről modern mezőgazdasági szociálpolitikai kezdeményezésekre, de mindnek megtorlás lett a vége. Az agrárszocializmus forradalmi bukducsolásai mindennél jobban jelezték, hogy lent nagy bajok vannak. A bajok most időben és térben komprimálódnak; tavasszal még cselédnek nem akart beállni a mezőgazdasági munkás, nyáron már az aratást sem vállalta részért, csak meghatározott összegért: 80 kg búzát és 1 kg szalonnát kért egy hold lekasálásáért. 16—18 pengőt keresett így naponta. Aratás-cséplés után jött az újabb meglepetés: amikor a gazdák kimentek a piacra, hogy napszámot fogadjanak, a munkások kijelentették, csak órabéres díjazással hajlandók munkába állni. Nem dolgoznak egyikét pengős napszámért napkeltétől napnyugtáig. 40 fillért kérnek óránként és ilyen alapon nem bánják, ha 14—16 óra is a munkaidő.

1848-ban sok minden más mellett a földesúri gazdasági rendszer csődje hozta meg a jobbágyfelszabadítást: most a feudális agrármunkarendszer csődje fogja kikényszeríteni a mezőgazdasági szociálpolitikai reformokat és a parasztéletforma csődje a társadalmi reformokat. Ha van elég bátorság a hatalmon lévőkben ahhoz, hogy radikálisan rendezzék a birtokmegosztást, a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági szociálpolitika oly régóta vajdó kérdéskomplexumát, akkor meg-
rázkódtatás nélkül lesz átmenthető a parasztság egy új életforma számára. Ez volna kívánatos magyar nemzeti szempontból. A másik lehetőségről, ha az elsőt nem tudjuk idejében megvalósítani, jobb nem beszélünk...

KOVÁCS IMRE